

DMS i Østarabien

Valg af arbejdssted

Lørdag den 22. juli 1967 sad en lille gruppe danske missionærer i den militære lufthavn i Aden og ventede på, at et fly fra Royal Air Force skulle fragte dem fra Aden. Det var missionærerne

Martha Holst, Esther Poulsen samt Grethe og Jørgen Nørgaard Pedersen, mens Emsy Nielsen, der arbejdede i Beihan et stykke uden for Aden, først rejste hjem i midten af august. *"Har De selv pakket Deres kuffert?"* spurgte en engelsk officer, og selv om svaret var "ja", så undersøgte han grundigt alt i kufferten. Hårlak blev sorteret fra med den begrundelse, at de skulle ud og flyve med et fly, hvor der ikke var trykkabine, så dåsen risikerede at eksplodere. Da officeren omsider var færdig med sin undersøgelse af kufferten, undskyldte han sin grundighed med følgende ord: *"Man ser jo ekstra godt efter, når man selv skal med flyet!"* Og så forklarede han, at ved en tidligere evakuering fra Aden var et fly sprængt i luften af en passager som hævn mod englænderne.

Dermed var det farvel til Aden. Ingen vidste den lørdag, om det var et farvel for altid, eller om vi ville få mulighed for at vende tilbage til arbejdet og den lille menighed. Som nævnt i sidste kapitel kom Martha Holst tilbage som missionær i Aden i nogle år, mens Jørgen Nørgaard Pedersen flere gange aflagde besøg i byen i forbindelse med boghandlerarbejdet.

Flyet bragte de danske missionærer til den nærmeste britiske flybase, som lå på Bahrain, hvor dr. Samuel Zwemer som tidligere nævnt havde oprettet en mission tilbage i 1893. 1967 var det Reformed Church in America (RCA), der havde deres mission på øen. På Bahrain havde de danske missionærer fem dages ophold hos deres amerikanske kolleger, før de fortsatte til Danmark.

Kontakten til RCA var kommet i stand på foranledning af Arabienudvalget, der under indtryk af de særdeles usikre politiske forhold i Aden havde sendt missionær Esther Poulsen på en orienteringsrejse^[1] i oktober 1966 til blandt andet Bahrain, hvor hun mødte RCA's missionsdirektør for Mellemøsten, dr. John E. Buteyn. Under deres samtaler kom det til at stå klart, at der ville være gode muligheder for at indlede et partnerskab mellem RCA på den ene side og DMS/ØM på den anden side. RCA var interesseret i det boghandlerkoncept, som Jørgen Nørgaard Pedersen havde været i færd med at udvikle i Aden, ligesom man kunne bruge lærere og sygeplejersker i såvel Bahrain som Oman. Det blev derfor aftalt, at dr. John Buteyn^[2] skulle aflægge DMS/ØM et besøg i København allerede en måned senere i november 1966.

RCA havde på dette tidspunkt ca. 50 missionærer, der arbejdede i de forskellige stater langs Den Arabiske Golf. Missionen skrev sin historie tilbage til Samuel Zwemer, der bl.a. havde grundlagt små Bibelshops i Bahrain, Kuwait og Muscat. Ingen af disse var selvunderholdende, og man havde ingen uddannede boghandlere til at forestå arbejdet. Derfor var dr. Buteyn interesseret i at føre forhandlinger med Jørgen Nørgaard Pedersen for at få ham til at yde en koordinerende konsulentvirksomhed for RCA's boghandler i regionen.

Ved mødet med dr. Buteyn blev det besluttet, at DMS/ØM's fire missionærer, der var under sprogstudium i Beirut, Anne Lise Jensen, Signe Jung, Birthe og Preben Holm snarest muligt skulle søge visum til Bahrain eller Oman med henblik på en fremtidig tjeneste i de to lande. Ligeledes ville han gerne have Jørgen Nørgaard Pedersen til Bahrain så hurtigt som muligt, men det satte bestyrelsen sig imod og ønskede, at der først skulle træffes beslutning, når Grethe og Jørgen Nørgaard Pedersen havde været i Aden et stykke tid.^[3]

Af helt andre grunde end de i mødet med dr. Buteyn planlagte, fik Adenmissionærerne nu pludselig en chance for at besøge Bahrain, idet Royal Air Force ved evakueringen fra Aden fløj missionærerne hertil. I de fem dage, man havde på Bahrain, fik missionærerne fra Aden rig lejlighed til at forhandle om fremtiden med deres amerikanske kolleger. Det var da også under dette ophold, at det blev besluttet, at Jørgen Nørgaard Pedersens fremtid nu lå i Golfen.

7.2 Bahrain

7.2.1 En ny mission

I februar 1967 ankom Anne Lise Jensen, Signe Jung samt Birthe og Preben Holm til Bahrain. Signe Jung rejste kort tid efter videre til Oman for at arbejde der. Dermed var et nyt kapitel indledt i DMS' og ØM's islamhistorie. Gennem mange år havde de to missionsselskaber nu arbejdet i Aden og Syrien, og vennerne i Danmark havde fået et personligt fortrolighedsforhold til såvel arbejdet som de mennesker, man arbejdede blandt. Når missionærerne i breve hjem fortalte om Beihani eller Mubarak i Aden, så kendte DMS' venner dem. De havde hørt om dem så ofte, så de følte, at de kendte dem personligt. Og så havde de for øvrigt også mødt Mubarak, da han var i

Danmark - og ved DMS' 150 år jubilæum i 1971 mødte de Beihani. På samme måde havde ØM's venner et personligt forhold til dr. Daud eller familien Dahy i Syrien, som de også gennem mange år havde fulgt gennem missionærernes breve.

Nu skulle man pludselig til at lære en helt ny verden at kende. Islammission rykkede fra at være personcentreret til at dreje sig om sagen. Det kunne være svært for mange, og en del magtede da heller ikke at følge med, men slap enten missionen eller nøjedes med at sende et bidrag uden på samme måde at sætte sig ind i det daglige arbejde på stedet.

Da DMS/ØM begyndte arbejdet sammen med RCA på den lille ø Bahrain i Den Arabiske Golf, havde ø-samfundet ca. 150.000 indbyggere. Det var et sultanat, hvis regerende sultan var Sheikh Isa bin Sulman Al Khalifah. Missionærerne virkede ud fra kirke, hospital, pigeskole og den lille Bibelshop. Menigheden var ikke ret stor, ca. 20-50 personer, der for størstedelen var kristne fra andre arabiske lande. Af konvertitter fra islam var der kun en halv snes. The National Evangelical Church of Bahrain fik sultanens anerkendelse som selvstændig national kirke i 1968. Det betød, at den nu ikke længere bare var en del af missionen, men var anerkendt som en del af ørigets arabiske identitet. Missionærerne havde frihed til at undervise i kristendom og havde rig lejlighed til at tale med patienterne på hospitalet. [4]

7.2.2 Det amerikanske missionshospital

Da Samuel Zwemer i 1893 kom til Bahrain skrev han en appel til sit bagland hjemme i USA: *"Jeg tror, at her på Bahrain vil en enkelt mand, der på samme tid er en velkvalificeret læge og missionær, kunne blive den ideelle arbejder for disse øer. På hele denne ø med ca. 50.000 indbyggere er der ingen læge, og indfødte kvaksalvere skaber ekstreme smerter..."* [5]

Som et resultat af denne appel kom der lægemissionærer for at arbejde på Bahrain. Det første missionshospital blev bygget 1902 og blev en hjørnesten i missionsarbejdet i de kommende år. Som andre steder gjorde hospitalet en pionerindsats ikke blot på det sundhedsmæssige område, men også med hensyn til at opbygge en medicinsk uddannelse af såvel læger som sygeplejersker. Omkring 1970 var der 12 bahraini sygeplejeelever på hospitalet.

I forbindelse med missionens 100 års jubilæum i 1993 skrev Bahraíns informationsminister, *Tariq Almoayad* blandt andet:

"Det amerikanske missionshospital er det ældste hospital i Bahrain. Det medicinske arbejde, som det har ydet Bahraíns befolkning, er uvurderlig. Men hospitalets gode arbejde var ikke kun forbeholdt mennesker i Bahrain. Læger blev også sendt til nabostaterne for at tjene mennesker, der trængte til lægehjælp og omsorg .....Derfor er dette hospital elsket af Bahraíns indbyggere...." [6]

Det var på dette hospital, at Østerlandsmissionens missionær Anne Lise Jensen kom til at have sit virke. Som moderne sygeplejerske kunne det nok give anledning til at stille spørgsmålet, hvorfor hun var der? I en artikel til Påskebogen 1969 [7] reflekterede hun over spørgsmålet: Hvorfor missionær? - og skrev blandt andet: *"Det at sælge bøger, undervise i skolen eller arbejde som sygeplejerske behøver man ikke at være missionær for. Den indsprøjtning, som bliver givet af en muslimsk sygeplejerske, virker akkurat lige så godt som den, missionæren giver."* Der måtte altså være andre grunde til at være missionær, og Anne Lise Jensen pegede på, at missionshospitalet var et af de steder, hvor muslimerne frit kunne gå ind og ud og tale med missionæren uden at være udsat for den sociale kontrol, der ellers var så almindelig blandt muslimer. Hun pegede i den forbindelse på en yngre Koran-lærer, der gennem længere tid var kommet i ambulans behandling på hospitalet. En dag fik han et evangelium med hjem og næste gang, han kom i behandling blev evangeliet diskuteret:

"I kristne beder, faster og læser jeres hellige bog, ligesom vi muslimer gør, men i det skrift, du gav mig, fandt jeg ikke noget påbud om at give almisse, gør I ikke det? Og så er det også det med Jesus, I siger, han lever, at han elsker mennesket, og at han døde på korset og opstod fra graven. Det kan vi ikke tro. Hvorfor skulle han lide? - Svar: Ved du ikke, at sand kærlighed koster smerte? Guds kærlighed til mennesker var af en sådan styrke og karakter, at han led for os ved at lade Jesus dø på korset. Stilhed -"

En kvindelig patient spurgte en dag Anne Lise Jensen om, hvor mange børn hun havde, hvor hendes mand var og, hvor hendes mor var? - Da hun fik at vide, at hun var ugift og var alene på Bahrain kom spørgsmålet: *"Hvorfor kom du egentlig her for at hjælpe os?"*

I svaret på dette spørgsmål sammenfattede Anne Lise Jensen samtidig også besvarelsen på, hvorfor missionær? *"Fordi Gud har sendt mig .... Mission er forkyndelse om den Herre, i hvis tjeneste vi er, og vi driver mission, fordi vi er sendt, ikke fordi vi har ondt af folk."*

7.2.3 Hospitalspræst

Da Birthe og Preben Holm blev ansat af DMS, var det meningen, at de efter endt sprogstudium i Beirut skulle gøre tjeneste som præstepar ved Church of South Arabia i Aden, og helt frem til november 1966 holdt man fast ved denne plan. Men i forbindelse med dr. Buteyns besøg i København i november 1966 blev det bestemt, at Birthe og Preben Holm i stedet skulle rejse til Bahrain så snart som muligt, selv om man ikke på dette tidspunkt havde klaring over, hvilket arbejde de skulle udføre.

Efter ankomsten til Bahrain vedblev parret at studere arabisk, og i 1968 overtog Preben Holm stillingen som hospitalspræst ved det amerikanske missionshospital i Bahraíns hovedstad Manama. Af kulturelle grunde var det kun blandt de mandlige patienter, Preben Holm havde sin gang. Blandt de kvindelige patienter var der en arabisk kvindelig evangelist, der sammen med Birthe Holm tog sig af arbejdet.

Hospitalspræstens væsentligste arbejde var at lytte. Ikke alle patienter fik besøg af deres familie, mens de var indlagt. Det skyldtes blandt andet, at mange patienter kom langvejs fra - ikke så få fra Saudi Arabien. Derfor var det vigtigt, at hospitalspræsten havde tid - megen tid - for her var der endelig et menneske, som man kunne tale med og fortælle alt det, man trængte til at fortælle et andet menneske.

Preben Holm berettede om arbejdet blandt patienterne for vennerne i Danmark og fortalte blandt andet om Hassan Ali, der havde haft et hjerteanfald og var indlagt i længere tid. Han trængte til megen hvile. Efter nogle besøg bad han om at få en bog om Jesu fødsel. Kort tid efter spurgte han om en bog om Jesu liv. Den fik han også. Da han havde læst disse bøger, spurgte hospitalspræsten, om han ville have evangeliet på arabisk. Koranen lærer muslimerne, at de skal ære og læse *ingil*, der er det arabiske ord for evangeliet, så Hassan Ali fik et eksemplar af Lukas-evangeliet og noget hjælp til at finde de steder, der fortalte de centrale historier om Jesu liv. Efter nogen tid bad han om at få hele Det Nye Testamente på arabisk, som han også læste med stor iver. En dag havde han sin søn på besøg, og da præsten kom på besøg, bad han om Det Nye Testamente til sønnen. Han gav ham bogen med følgende besked: "*Se, min dreng, dette er de kristnes hellige bog. Læs den!*" [\[8\]](#)

Da Birthe og Preben Holm i 1969-1970 var på orlov i Danmark, vikarierede den gamle Adenmissionær Marius Borch-Jensen som hospitalspræst. Birthe og Preben Holm afsluttede deres tjeneste i Bahrain i 1973 for at vende hjem til et præsteembede i Danmark. I 1985-1988 gjorde Olaf Olafsson tjeneste som hospitalspræst ved det amerikanske missionshospital.

7.2.4 Skolearbejde

Al Raja School er grundlagt af de amerikanske missionærer helt tilbage i missionens første tid. Navnet betyder "Håbets skole" og antyder den selvforståelse, missionærerne lagde i oprettelsen af en skole. Dermed gav de håbet om en anderledes fremtid til de arabiske børn, der lærte at læse, skrive og regne.

Den første danske missionær og lærer ved Al Raja School i Manama var *Birgit Kongsted Jensen*, der egentlig var antaget som missionær til Nordvestgrænseprovinserne i Pakistan, men da det efter gentagne forsøg ikke lykkedes for hende at få visum og opholdstilladelse til Pakistan, kom hun i årene 1982-1986 til at gøre tjeneste på Bahrain. Hun efterfulgtes af *Thyra Smidt* (1986-1994). Desuden har der været volontører og associerede missionærer ved skolen [\[9\]](#).

Da de danske missionærer gjorde tjeneste ved Al Raja School, var det en stor skole med ca. 700 elever, piger og drenge, hvoraf kun ca. 30 elever var kristne. En del af de kristne elever var børn af kristne arabiske forældre fra andre af de arabiske lande, f.eks. Libanon og Egypten. Ligesom i andre muslimske lande var det i begyndelsen af 80'erne blevet lovfæstet, at kun kristne børn måtte få kristendomsundervisning. Og al direkte forkyndelse over for muslimer var blevet forbudt, selv om den kristne kirke på Bahrain generelt havde gode og frie forhold. Man havde lov til at trykke kirkeblade, holde møder, købe Bibler og kristen litteratur.

Under de vilkår var der mange, der spurgte, hvorfor man sendte missionærer til et muslimsk land, hvor det var forbudt at evangelisere. Hertil svarede Thyra Smidt: "*Vi er her ganske simpelt, fordi vores muslimske venner ikke kender Jesus Kristus som Guds Søn og verdens Frelser. Vi må ikke forkynde direkte, det er rigtigt, men det betyder enormt meget, at muslimer har en chance for at møde og være sammen med kristne.*" [\[10\]](#)

"Jeg beder hver morgen," skrev Samar, da hun skulle lave en sætning med "morgen" i engelskundervisningen. Det gav anledning til en samtale mellem den kristne missionær, som underviste i engelsk og de muslimske børn. "Hvor ofte beder du?" - spurgte læreren, og Samar svarede: "Fem gange om dagen, og jeg beder sammen med min mor. Nu er det Ramadan, og så prøver jeg også på at faste. FASTER du også, lærer?" Læreren svarede, at det gjorde hun ikke. [\[11\]](#)

Kristent nærvær er en vigtig missional opgave i muslimske lande, for det giver hele tiden anledning til, at der føres en dialog mellem mennesker af forskellig tro.

7.3 Oman

Den amerikanske mission i Oman begyndte allerede i 1883. Da Samuel Zwemer grundlagde et lille Bibeldepot i hovedstaden Muscat. Senere, efter man var begyndt i BASRA (Irak) og Bahrain, vendte man i 1894 tilbage til Oman. Zwemers yngre bror Peter Zwemer, blev leder af missionen i Oman, og man begyndte opbygningen af en klassisk missionsstation med skole, hospital og Bibelshop.

Fra en lille klinik voksede det medicinske arbejde, og i 1934 kunne man indvie American Mission Hospital som et fuldt moderne hospital, der i lang tid tjente Omans befolkning som det eneste hospital^[12].

Samme år, som Oman begyndte at eksportere olie, indledtes samarbejdet mellem RCA og DMS/ØM om missionen i Oman. Sygeplejerske *Signe Jung* var i gang med sprogstudier i Libanon, da kirken i Aden blev brændt i oktober 1965. Hun var egentlig udsendt med henblik på tjeneste i Aden. Nu blev hun i stedet sendt til det nye samarbejde ved American Mission Hospital i Muscat, Oman. I oktober 1968 fulgte den tidligere Adenmissionær Esther Poulsen efter, og siden kom også *Mary Sanggaard* og Emsy Nielsen for en tid til Oman. Ved hospitalet arbejdede der også i perioder volontører og associerede missionærer. 1974 blev hospitalet nationaliseret.

Efter DMS/ØM endegyldigt forlod Aden i 1973, kom missionærerne Martha Holst og Anne Marie Michelsen til Oman, hvor de en tid arbejdede på missionens skole. Anne Marie Michelsen flyttede senere over i litteraturarbejdet.

Da Aase og Lorens Hedelund i 1974 var blevet udvist af Pakistan, blev de genudsendt samme år til tjeneste ved den genetablerede boghandel i Muscat. Senere samme år fulgte Keld Bredvig, der af Dansk Pathanmission var ansat til tjeneste i Pakistan, men som ikke havde kunnet få visum og arbejdstilladelse til Pakistan. Oman var et af de steder, hvor litteraturarbejdet havde bedste vilkår, og efterhånden blev der etableret fem butikker fordelt over hele landet.

Men Oman blev et midlertidigt fællesskab i dansk mission. Da de sidste associerede missionærer, der var ansat direkte af Omans regering i 1991 vendte hjem døde kontakten ud. I 2002 anbefalede generalsekretær Mogens Kjær i en rejserapport, at der igen blev etableret et samarbejde med Oman. Det er ikke sket endnu.

7.4 Family Bookshop

7.4.1 Fra bibeldepoter til boghandlerkæde

Spredning af Bibler og bibeldele var en væsentlig del af pionermissionærernes arbejds metode. Som vi allerede har set, oprettede den amerikanske missionær dr. Samuel Zwemer kort efter sin ankomst til Østarabien små bibeldepoter i Bahrain (1893), Muscat i Oman (1893) og Kuwait (1910). Det var kun de få, der dengang kunne læse, men missionsstrategien var klar nok: ved at påvirke dem, der havde en uddannelse, ville man også komme til at påvirke dem, der kom til at sidde på de indflydelsesrige stillinger. Derfor var man sikker på, at litteraturarbejdet ville komme til at give bonus.

Som en udløber heraf oprettede missionen skoler, hvor børn og voksne kunne lære at læse og skrive. Det var en del af et myndiggørelsesprojekt af det enkelte menneske, der ifølge den kristne skabelsberetning var skabt i Guds billede. Ved at myndiggøre det enkelte individ, agtede man således skaberværket. Men samtidig var skolerne en del af opbygningen af et kristent lederskab, der gjorde det muligt for missionærerne efterhånden at overdrage ledelsen af den nye kirke til lokale ledere. Hvad disse skoler har betydet af samfundsendrende udvikling, er svært at overvurdere. Skolearbejdet var en del af diakonien.

Man solgte Bibler og bibeldele som en del af missionen. Kolportørtasken hørte til missionærens udrustning, og der er mange eksempler på, hvordan bogen gav anledning til vigtige evangeliserende samtaler.

Men bogen var altid ved siden af det andet arbejde, som missionæren også skulle udføre. Derfor blev det så at sige til præstens, lægens, sygeplejerskens eller lærerens venstre hånd. Noget man også skulle gøre noget ved, men man havde sit hovederhverv, som man var uddannet til, og som først skulle gøres.

I slutningen af 50'erne sukkede skiftende missionærer i Aden gang på gang over, at DMS Book Shop efterhånden var så omfattende en forretning, så den krævede en fuldtids missionær, der var uddannet til at lede boghandlen professionelt. Dette ønske fik man opfyldt ved ansættelsen af Jørgens Nørgaard Pedersen, der efter sprogstudier var klar til at overtage ledelsen af boghandlen i 1963. Som vi har set i sidste kapitel, skete der en dramatisk udvikling af DMS Book Shop i Aden allerede i det første år, der var en professionel boghandler som leder af forretningen. Dette blev springbrættet til det fremtidige arbejde med at opbygge en boghandlerkæde.

7.4.2 Litteraturdiakoni

Efter årene i Aden, der blev turbulente på grund af den politiske situation, fortsatte Jørgen Nørgaard Pedersen i Østarabien med at opbygge et helt nyt koncept for litteraturmissionen - det arbejde, der skulle blive kendt som Family Bookshop Group, og som blev til i et samarbejde mellem Reformed Church in America og Det Danske Missionselskab/Østerlandsmissionen. Målsætningen for dette litteraturarbejde - godkendt 1968 - var:

- at præsentere evangeliet i form af det trykte ord og gøre bøger tilgængelige, der vil opmuntre til dialog mellem muslimer og kristne
- at forsyne alle kristne kirker (de protestantiske, ortodokse, armenske og koptiske) i regionen med litteratur og hjælpematerialer
- at forsyne samfundet med en høj grad af kvalitetslitteratur og almindelige bøger først og fremmest på arabisk og engelsk
- at søge det tættest mulige samarbejde med de forskellige kristne kirker
- gennem den mest effektive ledelse at udvikle en selvunderholdende organisation
- at udvikle et sådant program, som vil opmuntre arabiske kristne til at gøre boghandel til deres erhverv og tilbyde relevante uddannelsesmuligheder
- at udvikle indbyrdes samarbejde mellem de enkelte boghandlere og koordinere en fremtidig udvikling. [\[13\]](#)

Det nye i denne udvikling af boghandlerne var, at forretningerne blev ligestillet med skoler og hospitaler ud fra den tankegang, "at alt det vi gør, hvor verbal evangelieforkyndelse ikke forekommer - må stå for sig selv i sin egen ret og med sin egen værdi, for det er jo kristent at helbrede - undervise - sælge god litteratur - ikke mindst, når vi tænker på den alternative litteratur, der ville være blevet solgt ..... Denne humanitære indsats af kristne - ligestillet med evangelieforkyndelsen - er kærlighedstjenester og en del af Kristus-diakonien, som Han ønsker udført af dem, der kaldes til at følge ham." [\[14\]](#)

Konceptet betragtede altså boghandlerarbejdet som litteraturdiakoni ud fra den tankegang, at det diakonale arbejde består af to dele: 1) det professionelle håndværk, som indiskutabelt må være så godt som muligt, og 2) tjenesten for medmennesket.

7.4.3 Arabisk kompetenceudvikling

Til at udføre dette arbejde blev det forudsat, at der skulle rekrutteres missionærer fra Vesten med en professionel boghandlerbaggrund. Missionær og boghandler blev altså sidestillet og skulle være repræsenteret med samme vægt i rekrutteringen. Da etableringen af butikker i de arabiske lande var et pionerarbejde, var det nødvendigt med vestlige missionærer til at opbygge den nye kæde. Men de vestlige boghandlere skulle ligesom alle andre missionærer arbejde efter 3-selv principperne (selv-styrende, selv-finansierende og selv-udbredende) i alt missionsarbejde. Man skulle hele tiden have for øje, at en dag skulle man aflevere butikken til lokale kristne.

Derfor var udviklingen af boghandlerkæden på samme tid et forretningskoncept, idet det var et krav - især fra RCA - at butikkerne skulle være selvberende og et koncept for kompetenceopbygning i de arabiske lande. Der skulle uddannes arabiske kristne boghandlere, der kunne være med til både det daglige arbejde i butikkerne (incl. det evangeliserende arbejde) og det ledelsesmæssige arbejde. Uddannelsen af arabiske boghandlere fandt dels sted i de enkelte lande, dels blev Tower Bookshop i Beirut anvendt som uddannelsessted.

7.4.4 Succeskriterium

Når boghandlerkæden blev en succes, skyldtes det - ud over at de var dygtigt drevet - at de blev etableret på netop det rette tidspunkt. Da Jørgen Nørgaard Pedersen i 1968 begyndte sit arbejde i de tre Golfstater, Bahrain, Kuwait og Oman, var der ikke andre boghandlere i disse lande. Det betød, at man kom til at ride med på en bølge af fremdrift og udvikling i disse lande. De nye professionelt ledede boghandlere førte et bredt varesortiment, hvor man foruden den kristne litteratur også havde skønlitteratur, faglitteratur og ikke mindst skolebøger. Allerede i Aden havde man sat sig på skolebogsmarkedet og forsynet såvel regeringsskoler som missionskoler med relevant undervisningsmateriale. Og med den rivende udvikling, der var på skoleområdet i disse år, lå der en god forretning og ventede på at blive gjort.

Det gjorde man så i Bahrain, hvor en helt ny butik blev indrettet i en garage på missionshospitalet og inviet den 15. marts 1969. Et par nøgletal fra omsætningen i Bahrain før og efter invelsen af den nye boghandel understreger udviklingen:

September 1968:   450 kr.
April 1969:   15.000 kr.[\[15\]](#)

I 1970 udsendtes *Lis og Leif Munksgaard*, der tidligere havde været missionærer i Libanon for KMA, til at lede den nye boghandel i Kuwait, der åbnedes samme år under navnet Family Bookshop. Efter kort tid i Kuwait rejste Munksgaard spørgsmålet om succeskriterium over for først missionssekretær Karl Erik Wienberg[\[16\]](#) og senere over for Fællesudvalget. Munksgaard stillede spørgsmålet om boghandelens rentabilitet og pegede på, at hvis han skulle drive butikken efter almindelige forretningsmæssige kriterier, ville der ikke blive solgt meget kristen litteratur. Derfor mente Munksgaard egentlig ikke, at han var missionær, hvis målet kun var at drive en boghandel efter forretningsmæssige kriterier. Også hos senere boghandlermissionærer mødte man samme skeptiske holdning til konceptet.

Omvendt så Wienberg en klar udvikling, der tegnede sig - også missiologisk - i boghandlerne, og han konstaterede, at hvis butikkerne fortsat voksede, som tilfældet havde været fra 1968 til 1971, så ville de let kunne betale medarbejdernes løn. Det betød, at man kunne rekruttere medarbejdere gennem engelske og danske blade og ansætte de folk, der ville være brug for. Selvfølgelig foretrak han missionærer, men andre, der ville være loyale over for idéen, kunne også bruges sammen med missionærer. Hans erfaring fra Bahrain var, at de kristne bøger havde en fremtrædende plads overalt på de mange hylder, og at disse bøger sælger sig selv.

7.4-5   **Boghandelen som mødested**

Boghandlernes formål var at gøre kristen litteratur tilgængelig både for lokale kristne og muslimer. Dertil havde den tilknyttede læsesal i høj grad bidraget. Men for muslimerne var der generelt en høj tærskel, som de skulle over for at komme ind i selve boghandlen. Derfor var ændringen i konceptet fra at være en Bibelshop til at være en stor og almen boghandel, der også havde kristen litteratur, en væsentlig ændring i udviklingen af boghandlerne. Boghandlerne blev til mødesteder, hvor muslimer under påskud af et andet ærinde kunne få mulighed for at erhverve sig kristen litteratur, hvilken følgende lille episode illustrerer:

"Døren går op og to tilslørede kvinder træder ind i boghandlen. Der er mange andre kunder, som hver især synes optaget af at finde enten en børnebog, skole- eller billigbog, en ordbog eller andet. Den ene kvinde kommer hen til mit skrivebord, løfter sløret lidt og spørger: 'Har De en kagebog på arabisk?' Jeg viser de to kvinder hen til kagebøgerne. De tager ret lang tid om at beslutte sig. Først da der ikke er andre kunder i forretningen, kommer kvinden hen til skrivebordet igen og spørger: 'Har De også Bibelen på arabisk?' Jeg viser kvinderne hen til vores bibelhylde og det tager ikke lang tid for dem at beslutte sig. Den ene køber en Bibel, den anden Det Nye Testamente."[\[17\]](#)

Saudi Arabien har, siden wahhabisterne i slutningen af det 19. århundrede blev den dominerende lovskole i landet, været betragtet som islams hellige vugge. Det var her profeten fødtes og levede. Det var her han modtog sine åbenbaringer. Det var her han døde og blev begravet. Derfor må landet ikke vanhelliges ved at blive betrådt af "de vantro". Officielt er landet 100% muslimsk, og man hører sjældent om kristne i Saudi Arabien. Der er strenge lovmæssige forordninger, der kræver fuld opslutning om islam og dets religiøse institutioner. For eksempel er det påbudt alle at deltage i Fredagsbønnen. Gør man ikke det, vil man blive hentet og straffet offentligt. Dette er baggrunden for at forstå følgende episode, som hændte en dag i boghandelen i Bahrain, hvor man på væggen havde et billede hængende af Jesus.

En dag stod der en gammel araber med et stort skæg og kikkede med næsen klemt mod butiksruden. Han stirrede på billedet af Jesus. Efter nogen tid kom han ind i butikken og pegede på billedet, idet han spurgte: "Er det Messias?" - Boghandleren svarede: "Ja, kender du noget til ham? Den gamle araber bad om at få billedet, og da han fik det, kyssede han det længe og inderligt. Herpå sagde han: "I min landsby i Saudi Arabien er vi en del kristne; ingen ved det uden os selv, og vi må naturligvis følge bønnen i moskéen. Men så står vi sammen, og når vi beder holder vi hinanden i hånden og beder til Jesus! Så læser vi sammen en gang om ugen i Bibelen og hører arabiske gudstjenester fra Evangeliets Stemme i Etiopien."[\[18\]](#)

Det ligger uden for denne fremstilling at undersøge, hvilken kristen gruppe denne gamle araber tilhørte, eller hvordan han var blevet kristen. Men da der var mange i hans landsby, der var kristne, så er det nærliggende at antage, at de har tilhørt en af de meget gamle arabiske kristne menigheder, som tidligere har været spredt over hele den arabiske halvø og som måske kan føre deres historie tilbage til den før-islamiske tid. Eksemplet viser, at disse kristne "lommer" i Saudi Arabien stadig eksisterer.

Et af de mest udprægede mødesteder i moderne tid er lufthavnene. Derfor søgte Family Bookshop Group om tilladelse til at oprette en boghandel i den nye internationale lufthavn i Bahrain. Man fik myndighedernes tilladelse, og butikken blev et vigtigt mødested for de mange rejsende, der bl.a. var på vej til og fra pilgrimsrejse til de hellige byer Mekka og Medina.

7.4.6 En sultan kom forbi

Den nye boghandel i Bahrain blev indrettet i en garage, der tilhørte missionshospitalet. Den blev indviet den 15. marts 1969^[19] (og senere udvidet i 1970). Efterhånden blev det en forretning i to etager med plads til 70.000 bøger. Ved indvielsen var omkring 350 prominente personer inviteret, og Bahraíns informationsminister *Sheikh Isa*^[20] *bin Muhammad Al Khalifah* talte og foretog selve indvielsen af forretningen.

Boghandlen var placeret på den boulevard, som forbinder sultanens palads og den internationale lufthavn. En dag i 1973 kom en stor korteg af fine biler kørende forbi. Det var Bahraíns regerende sultan, Sheikh Isa bin Sulman Al Khalifah, der havde officielt besøg af sultanen fra Abu Dhabi. Pludselig standsede hele kortegen lige ud for boghandlen. Ud trådte de to sultaner, der styrede lige mod forretningen. Her gik de uden at sige et ord rundt og så hele boghandlen og dens varesortiment i begge etager. Da de havde set det hele, forlod de igen - uden et ord - butikken og gik til deres biler og kørte bort.

Om aftenen kom en embedsmand fra paladset til butikken og spurgte efter dens leder Jørgen Nørgaard Pedersen. Han overbragte en besked fra sultanen i Abu Dhabi, der tilkendegav, at han ønskede, at Family Bookshop Group skulle lægge en lignende boghandel i Abu Dhabi, der er en af de mest lukkede muslimske stater i Golfen.

Nogle måneder senere aflagde Jørgen Nørgaard Pedersen besøg i Abu Dhabi for at forhandle med ministeriet for information og turisme, der gentog sultanens ønske om, at der blev etableret en afdeling af Family Bookshop i Abu Dhabi. Det var en åben invitation, der ikke indeholdt nogen form for restriktion overfor kristen litteratur på forskellige sprog. På det tidspunkt var der ikke andre store boghandlere i Abu Dhabi, hvilket betød de bedste betingelser for at kunne implementere FBG's målsætninger, og i 1974 kunne man åbne butikken - fra 1977 med *Finn Jensen* som leder.

7.4.7 Aktieselskab

Det var en rig blomstrende tid, man havde ramt til at udvikle boghandlerarbejdet. Velstanden var hurtigt voksende i Golfen, og med velstanden voksede også udviklingen af boglig lærdom og dermed behovet for litteratur. Dertil kom et meget stort antal af udlændinge - heriblandt både amerikanere og europæere - der i disse år opholdt sig i Golfen, og som var potentielle kunder i boghandlerne og Leif Munksgaard kunne i 1973 gøre situationen op på følgende måde:

"Arbejdet er ført frem til, at man i dag har et par store boglader i Bahrain og Kuwait, samt mindre i Muscat og Aden. I Bahrain har man, som i Kuwait store og blandede kundekredse. Udvalget af engelske bøger er fortrinligt, og der er slet ingen tvivl om, at vi i udpræget grad opfylder et varieret behov for bøger blandt amerikanere, englændere og europæere, som p.t. er bosiddende i Kuwait og Bahrain. Vort omdømme i disse engelsktalende grupper må betragtes som værende godt. Også statsborgere og andre arabere samt indere i Kuwait og Bahrain har vist behov for engelske bøger, men vore hylder har dog også givet plads for et vist udvalg af arabiske titler. Jeg tror derfor, at man må sige, at vi i alt væsentligt har skabt en position, som på mange måder er udmærket."^[21]

Men samtidig med, at det var en blomstrende tid for boghandlerarbejdet, så var det verdenspolitisk en meget følsom tid. Ovennævnte citat stammer fra et fællesmøde mellem Østerlandsmissionens, Dansk Pathanmissions og Det Danske Missionselskabs bestyrelser den 25. oktober 1973, der fandt sted ganske kort tid efter den indtil videre sidste væbnede konflikt mellem Israel og de arabiske lande - en konflikt, der skulle inddrage et helt nyt aspekt i bestræbelserne på at få de vestlige lande til at spille en mere arabisk venlig rolle i konflikten: *olien*.

De store arabiske lande skruede ganske enkelt ned for olieproduktionen, hvilket fik ganske alvorlige konsekvenser i Vesten. Konflikten var ikke længere et indre arabisk-israelsk anliggende. Konflikten havde global karakter. Verden var på vej ind i globaliseringens tidsalder.

I boghandlerarbejdet kunne den nye sensitive politiske udvikling mærkes.

Det var en del af boghandlerkædens koncept, at de enkelte butikker og hele kæden skulle kunne hvile i sig selv og helst også give overskud. Dette rejste en sårbarhed hos missionselskaberne bag boghandlerkæden, der fra lokale kredse kunne bebrejdes, at man deltog i udbytningen af udviklingslandene, som Golfstaterne stadig var en del af på dette tidspunkt.

En anden sårbarhed, som man havde udsat sig for i de forskellige boghandlere, var de manglende sproglige færdigheder. Butikkerne fremstod i det væsentligste som vestlige forretninger med engelske bøger og en engelsk service. Den hurtige ekspansion i FBG betød, at man ikke havde kunnet følge med i den arabiske uddannelse af hverken vestlige missionærer eller lokale medarbejdere. Dette medførte, at i en tid, hvor regionen var præget af en voksende anti-vestlig holdning, havde boghandlerne et præg af ny-imperialisme eller kulturimperialisme.

For at undgå denne kritik blev der fra begyndelsen af 70'erne arbejdet på at give boghandlerkæden arabisk ejerskab. Dette skete i nært samarbejde med Near East Council of Churches (NECC - nu: Middle East Council of Churches, MECC). Efter nogle års forhandlinger mellem de involverede parter, blev man i 1975 enige om at danne et aktieselskab, hvor Det Danske Missionselskab og Reformed Church in America som de grundlæggende ejere hver fik 40% af aktierne, mens NECC fik overdraget 20% af aktierne. Juridisk hjemsted for aktieselskabet var Beirut i Libanon. Ved etableringen af FBG som et selvstændigt aktieselskab anerkendte den nye bestyrelse FBG's målsætninger fra 1968 (se ovenfor) og tilføjede følgende:

- *at etablere boghandlere i Libanon og alle lande i Mellemøsten for køb og salg af videnskabelig, undervisningsmæssig, religiøs, social og anden litteratur i almindelighed*
- *at udbyde træningsprogrammer i bogsalg for at højne den professionelle standard*
- *at formidle forlæggeres og distributørers aktiviteter med henblik på pædagogiske, sociale og rekreative behov*
- *at opmuntre forfattere og oversættere inden for publikationsområdet*
- *at handle med alle moderne former for information så som plader og kassettebånd*
- *at formidle andre forretningsaktiviteter.*
- *Yderligere må FBG deltage i og slå sig sammen med andre firmaer, der har lignende målsætninger. [\[22\]](#)*

Med til etableringen af det lokale ejerskab hørte, at efter en etableringstid på syv år skulle de to grundlæggende missionselskabers aktier overgå til lokalt eje i 1982, således at MECC fra det tidspunkt var ene ejer af boghandlerkæden.

Man tænkte stort ved etableringen af Family Bookshop Group. Ved det første møde om etableringen af boghandlerkæden i 1973 deltog dr. John E. Buteyn (RCA), Jørgen Nørsgaard Pedersen (DMS) og generalsekretær A. Istereo (NECC) samt direktøren for NECC' Literature Departement, Hugh C. Thomas, der også blev koordinator af arbejdet efter, at Jørgen Nørsgaard Pedersen pr. 1. januar 1974 blev missionssekretær i DMS efter Karl Erik Wienberg. Målsætningen havde for RCA været i 1966, at de små boghandlere i Bahrain, Kuwait og Oman blev selvberende i økonomisk forstand. Det var sket, da man dannede Family Bookshop Group i 1973. Den fremtidige målsætning var inden for de nærmeste år at etablere afdelinger i Iran, Oman, Alexandria, Aleppo, De Arabiske Emirater samt Khartoum. I 1974 blev Leif Munksgaard leder af den nye afdeling i Iran.

7.4.8 Arabisk loyalitet

Allerede samme år, som FBG blev registreret som et selvstændigt arabisk aktieselskab med Beirut i Libanon som juridisk hjemsted, udbrød der en borgerkrig i Libanon (1975-90), som havde sin rod i den politiske destabilisering i regionen, der var en følge af den arabisk-israelske konflikt.

Det medførte, at FBG af sikkerhedsmæssige grunde valgte at flytte sit hovedkontor fra Beirut til Nicosia på Cypern som en midlertidig foranstaltning, der varer endnu.

Som en følge af de store og hurtige forandringer, der i disse år skete i Mellemøsten, vedtog FBG's bestyrelse i december 1980 følgende forretningsgrundlag:

“Family Bookshop Group stræber efter at identificere sig med de mellemøstlige folks kampe og bestræbelser; (og) i særdeleshed at tage del i den vedvarende tilstedeværelse af kristne i regionen; (og) bære vidnesbyrd om det kristne evangeliums værdier for fred, retfærdighed og retskaffenhed, ved:

- *at opmuntre til forståelse mellem kristne og muslimer*
- *at opmuntre de kristne kirker i regionen til fornyelse af vidnesbyrdet og tjenesten over for den enkelte, familien og menighedslivet, og til at styrke det kristne lederskab*
- *at anerkende og udvikle enheden mellem de kristne kirker*
- *at dele og forstærke kirkens vidnesbyrd og tjeneste over for hele samfundet.*

Fra Family Bookshop Group kræves derfor:

- *en følsom tilnærmelse til de politiske, sociale, økonomiske kræfter i regionen*
- *en erkendelse af, at kristne i Mellemøsten i særdeleshed må lide under uforsigtigt kristent vidnesbyrd*
- *en fælles vision for FBG's rolle i regionen.*

Family Bookshop Group skal derfor fortsætte med at udvikle fleksible strukturer, der positivt arbejder for et mangfoldigt kristent vidnesbyrd for at afhjælpe lokale behov og muligheder inden for strukturen af en økonomisk bæredygtig forretning og ud fra FBG's oprindeligt vedtagne målsætninger. [23]

Forretningsgrundlaget er et interessant kontekstuel dokument, der viser hvilken hårfin balancegang, man som kristne i Mellemøsten måtte foretage i den følsomme politiske situation, hvor den arabiske selvforståelse stod på spil - ikke blot den muslimske, men i lige så høj grad den kristne. For de kristne i Mellemøsten var det derfor af største vigtighed, at man bekendte sig med en arabisk identitet. I takt med, at den mellemøstlige konflikt voksede og blev mere og mere fastlåst, var der en voksende arabisk kritik rettet mod de kristne, der gik ud på, at de kristne ikke var fuldblods arabiske, men med deres forbindelser til den stærke verdenskirke - og dermed til Vesten, der mere og mere kom til at stå for araberne som Israels allierede - var deres loyalitet på en eller anden måde delt. Det er i denne sammenhæng, man skal læse den klare udmelding fra FBG's bestyrelse i december 1980. Mellemøstens kristne kunne ikke klart nok tilkendegive deres arabiske loyalitet.

7.4.9 Evaluering

Ti år efter registreringen af FBG som et selvstændigt, arabisk aktieselskab, bad boghandlerkædens bestyrelse Jørgen Nørgaard Pedersen om at foretage en evaluering af boghandlerkæden. Af den udarbejdede rapport fremgår det, at FBG havde ejerskabet i seks ud af otte arbejdslande:

Her indsættes figur 1 fra filen: grafik til kapitel 7

Evalueringen afslørede desuden nogle interessante salgstal: [24]

Her indsættes figur 2 fra filen: grafik til kapitel 7

Af disse tal fremgår det, at den kristne arabiske litteratur ikke fyldte særlig meget i de samlede salgstal. Der var lande som Abu Dhabi og Qatar, hvor der af den samlede omsætning af religiøs litteratur kun var en halv procent kristen litteratur på såvel arabisk som engelsk. Tilsvarende kan man se, at i Kuwait var 93% af salget af religiøs litteratur kristen litteratur med den dominerende hovedvægt lagt på engelsksproget litteratur, hvilket udtrykker den store betydning, boghandelen havde i mødet med Kuwaits "gæstearbejdere".

Evalueringen viste desuden, at det koncept til litteraturdiakoni, som Jørgen Nørgaard Pedersen udviklede, og som han holdt så fast en hånd om i sin tid som koordinator af litteraturarbejdet ved Den Arabiske Golf, havde svært ved at bevare kursen i det øjeblik andre kom til at administrere det. Litteraturen tog overhånd i forhold til diakonien. Det skyldtes blandt andet, at boghandlerkædens succes havde medført, at man havde været nødt til at ansætte missionærer, der enten ikke fik lært arabisk eller kun fik en sparsom sproglig basis at arbejde på. Derved blev det igen den forretningsmæssige side af sagen, der dominerede. Endelig lykkedes det ikke at uddanne en stærk gruppe af arabiske kristne til at lede boghandlerne, der efterhånden blev overladt også til arabere med anden religiøs baggrund end den kristne.

7.4.10 Retableringsforsøg og salg

I de følgende år skete der således en udvikling inden for FBG, hvorved den kristne identitet blev svækket. Som det allerede fremgik af salgsstatistikken i 1985, så var nogle af boghandlerne allerede på dette tidspunkt ændret til at være identitetsløse boghandlere, der alene blev målt på gode salgstal og overskud. Det gav plads til andre kristne boghandlere i regionen - f.eks. etablerede Bibelselskabet sig i disse år med egne butikker, der i vid udstrækning overtog det kristne marked.

I den sidste halvdel af 90'erne blev denne udvikling mere og mere markant, og gang på gang gav MECC's ledelse udtryk for, at FBG havde udspillet sin rolle som en kristen boghandlerkæde, og i begyndelsen af det nyt århundrede blev kæden sat til salg.

I forbindelse med en rundrejse til en række af DMS' tidligere arbejdsområder i Mellemøsten i februar 2002 kunne Danmissions generalsekretær Mogens Kjær og Jørgen Nørgaard Pedersen, der på det tidspunkt fungere som konsulent i Danmission, rapportere om boghandlerkædens faktiske tilstand samt MECC's ønske om at sælge kæden, således at kirkerne i Mellemøsten ikke længere var økonomisk ansvarlig for butikkerne.

Danmissions bestyrelse var ved behandlingen af rejserapporterne i tvivl om, hvorvidt der var grundlag for, at Danmission kunne gå ind i boghandlerarbejdet igen og derved yde en relevant støtte til dette arbejdes evangeliserende sigte. Derfor anmodede bestyrelsen Jørgen Nørgaard Pedersen om at fortsætte sine sonderinger med henblik på at opstille et beslutningsgrundlag for et eventuelt fremtidigt engagement, ligesom man var klar over, at Danmission ikke alene kunne redde FBG, hvorfor det var en forudsætning, at der var en bred kreds af internationale missionsselskaber, der var villige til at indgå i retableringen - også økonomisk. [\[25\]](#)

På denne baggrund gik Jørgen Nørgaard Pedersen endnu en gang i gang med at arbejde med FBG. Efter forhandlinger til forskellig side samlede der sig en kreds af interessenter omkring et amerikansk, tværkirkelige missionsselskab, Strategy Ressource Group (SRG), der i begyndelsen af 2003 formåede at stille den nødvendige kapital til rådighed for et køb med henblik på at videreføre FBG efter de målsætninger, som havde været gældende ved etableringen af aktieselskabet i 1975. De missionsselskaber, som bakkede op om retableringsforsøget var det britiske Church Mission Society (CMS), Reformed Church in America (RCA), Svenska Kyrkans Mission (SKM), Det Finske Missionsselskab (FMS) og Det Norske Misjonselskap (NMS).

Arbejdet mundede ud i en rapport [\[26\]](#), hvori Jørgen Nørgaard Pedersen gav en sagsfremstilling og anbefalede, at Danmission tilsluttede sig gruppen af missionsselskaber, der støttede retableringen af FBG. Danmissions bestyrelse valgte dog ved sit møde i marts 2003 [\[27\]](#) fortsat at stå uden for den egentlige ansvarlige kreds i retableringen, og man besluttede at forholde sig afventende til et egentligt salg, indtil der forelå nærmere faktuelle oplysninger. Samtidig anbefalede man, at SRG fortsat anvendte Jørgen Nørgaard Pedersen som konsulent og udtrykte ønske om fortsat at blive holdt informeret om udviklingen.

Hen over året 2003 blev der afholdt en række møder mellem SRG og MECC, der længe så ud til at ville resultere i et salg. Den endelige forhandling blev dog i slutningen af 2003 og begyndelsen af 2004 udskudt en del gange, og ved et møde i Beirut mellem parterne blev der sat en definitiv dead-line for forhandlingerne til den 10. februar 2004. På dette tidspunkt var opfattelsen, at man var blevet enige om en overtagelse samt den pris, som overtagelsen skulle koste. Men i stedet for at sende en endelig accept af salget, meddelte MECC i stedet, at man havde valgt at sælge til anden side. Der blev ikke givet nogen begrundelse, og skuffelsen var stor i kredsen af købere, der havde håbet på denne måde at kunne genoptage en vigtig evangeliserende arbejdsform i Mellemøsten. [\[28\]](#)

Harald Nielsen

- [\[1\]](#) 298/1966, Rapport fra Donald MacPhail, dr. Bryan Drever og Esther Poulsens undersøgelsesrejse 14. oktober til 11. november 1966 i Østarbien - og Skr. 299/1966, Esther Poulsens personlige vurderinger vedr. denne rejse, DMS' arkiv, RA.
- [\[2\]](#) 261/1966, referat af møde 4. november med dr. John E. Buteyn, RCA, DMS' arkiv, RA
- [\[3\]](#) 291/1966, referat af forretningsudvalgets møde den 13. december 1966, DMS' arkiv, RA
- [\[4\]](#) ØMB 1968, p. 210-211
- [\[5\]](#) Bahrain Reports, no. 4, Spring 1973
- [\[6\]](#) Angela Clarke: The American Mission Hospital in Bahrain - Through the Changing Scenes of Lives 1893-1993, Bahrain 1993, p.7.
- [\[7\]](#) Evangeliet til Islam, 1969, p. 87-89
- [\[8\]](#) Evangeliet til Islam, 1969, p. 220-224
- [\[9\]](#) Thyra Smidts nyhedsbrev fra Bahrain, nr. 1, 20. oktober 1986, Thyra Smidts privatarkiv.
- [\[10\]](#) Thyra Smidt: At leve som kristen på Bahrain, i "....til alle folk", DMS-forlag, uden årstal
- [\[11\]](#) Thyra Smidt: nyhedsbrev af 24. april 1988, Thyra Smidts privatarkiv.
- [\[12\]](#) Donald T. Bosch: The American Mission Hospitals in Oman, 1893-1974
- [\[13\]](#) Her citeret fra Evaluation Report: Family Bookshop Group, udarbejdet juni 1985 af Jørgen Nørgaard Pedersen, p. 3-4, min oversættelse. Jørgen Nørgaard Pedersens privatarkiv.
- [\[14\]](#) DMS-Skr. 245/1973 - oplæg skrevet af Jørgen Nørgaard Pedersen til Fællesudvalget for dansk Islammission
- [\[15\]](#) Artikel dateret 1. maj 1969, manuskript i Jørgen Nørgaard Pedersens privatarkiv
- [\[16\]](#) 86/1971, Karl Erik Wienbergs rapport fra besøg i Kuwait, Bahrain og Muscat i april 1971, og Skr. 93/1971 - litteraturreport fra Jørgen Nørgaard Pedersen og Leif Munksgaard
- [\[17\]](#) Jørgen Nørgaard Pedersen: Det trykte ords muligheder i mission, Magasinet Danmission, 2002/6 p. 15
- [\[18\]](#) Episoden er fortalt af Jørgen Nørgaard Pedersen - jvf. Kirken Arbejder 1978/4 p. 54.
- [\[19\]](#) Brev af 7. marts fra Jørgen Nørgaard Pedersen til Østerlandsmissionens og Det Danske Missionsselskabs redaktion - Jørgen Nørgaards Pedersens privatarkiv.
- [\[20\]](#) Isa er det arabiske (og altså også Koranens) ord for Jesus.

- [\[21\]](#) DMS-Skr. 245/1973 - Indlæg på et fællesmøde for Østerlandsmissionens, Dansk Pathanmissions og Det Danske Missionsselskabs bestyrelser den 25. oktober 1973. Leif Munksgaard var på dette tidspunkt leder af boghandelen i Kuwait.
- [\[22\]](#) Her citeret fra Evaluation Report, Family Bookshop Group, udarbejdet juni 1985 af Jørgen Nørgaard Pedersen, p. 4, min oversættelse. Jørgen Nørgaard Pedersens privatarkiv.
- [\[23\]](#) Her citeret fra Evaluation Report, Family Bookshop Group, udarbejdet juni 1985 af Jørgen Nørgaard Pedersen, p. 4-5, min oversættelse. Jørgen Nørgaard Pedersens privatarkiv.
- [\[24\]](#) Begge tabeller er hentet fra Evaluation Report, Family Bookshop Group, udarbejdet juni 1985 af Jørgen Nørgaard Pedersen, p. 6-7, min oversættelse. Jørgen Nørgaard Pedersens privatarkiv.
- [\[25\]](#) Danmissions bestyrelsesmøde den 30. maj 2002 - B-Skr. 80/2002
- [\[26\]](#) B-Skr. 23/2003 fra Jørgen Nørgaard Pedersen til Danmissions bestyrelse
- [\[27\]](#) B-Skr. 18/2003, referat af Danmissions bestyrelsesmøde den 7.-8. marts 2003
- [\[28\]](#) B-Skr. 48/2004 - referat af Danmissions bestyrelsesmøde den 27.-28. maj 2004